

Renata Rusin Dybalska

Uniwersytet Karola w Pradze

renata.dybalska@ff.cuni.cz

ORCID: 0000-0002-1738-5985

IZA ŠAUNOVÁ – JAZYK POLSKÝ. PIERWSZY KOMPLEKSOWY PODRĘCZNIK DO NAUKI JĘZYKA POLSKIEGO DLA CZECHÓW

Nauczanie języka polskiego w Czechach ma długą tradycję. Jej początki sięgają połowy XIX wieku, kiedy na ziemiach czeskich pojawiają się zainteresowania naukowe tematyką polską¹. Wiążą się one z nazwiskami pierwszych polonistów, do których należał m.in. František Ladislav Čelakovský (1799–1852). To właśnie on, po powrocie z Wrocławia, gdzie w latach 1842–1849 pełnił funkcję pierwszego w tym mieście profesora filologii słowiańskiej, inicjował na praskim uniwersytecie praktyczne ćwiczenia z języka polskiego. W tym czasie światło dzienne ujrzał już pierwszy podręcznik do nauki języka polskiego dla Czechów autorstwa księdza Dominika Aloisego Špachty (1803–1859) o bardzo egzotycznie brzmiącym dziś tytule – *Pokus Čecha o naučenj se počátkům grammatiky gazyka polského, který s vlastenci svými sdjilj Dominik Špachta, farář v Kolči (Próba poznania przez Czecha podstaw grammatyki języka polskiego, którą podzielił się ze swoimi rodakami Dominik Špachta, proboszcz w Kolči²)*. Publikacja ukazała się w roku 1837, a bezpośrednim impulsem do jej powstania stał się kilkuletni pobyt Špachty w Galicji, gdzie był on sekretarzem biskupa tarnowskiego Františka Pištěka (1786–1846). W przedmowie autor wyjaśnia, że pierwotnie chciał tylko utrwalić swoje wiadomości i spostrzeżenia, które miały pomóc w pracy czeskim urzędnikom w Galicji, a jemu samemu – w utrzymaniu kontaktu z językiem polskim po powrocie do Pragi. Špachcie zależało na tym, aby Polak z Czechem nie musieli już porozumiewać się po niemiecku, a Czesi mieli

1 Z racji tematu artykułu informacje o zainteresowaniach tematyką polską na ziemiach czeskich ograniczam do tych wiążących się z praktycznym nauczaniem języka polskiego. Pełne spojrzenie na tę tematykę zob. Baron i in. 2023: 21–97.

2 To i wszystkie kolejne tłumaczenia własne.

do dyspozycji swoją własną gramatykę³. Jego zapiski rozrosły się do podręcznika, który doczekał się potem jeszcze trzech wydań – w roku 1850, 1865 i 1882. Każde z nich symbolicznie wiązało się z kolejną falą polonofilstwa na ziemiach czeskich (Řeháček 1977).

W latach 1857–1865 przebywał w Pradze polski językoznawca Henryk Suchecki (1811–1872), który wydał tu po raz kolejny swoją gramatykę (1859b) oraz dwa podręczniki do nauki języka polskiego⁴ (1857, 1859a). Najprawdopodobniej wszystkie trzy publikacje były wykorzystywane podczas cieszących się dużym zainteresowaniem kursów praktycznego języka polskiego prowadzonych przez Sucheckiego. Uczęszczały na nie m.in. przyszłe znane czeskie pisarki Karolina Světlá (1830–1899), Žofie Podlipská (1833–1897) czy Eliška Krásnohorská (1847–1926). Kolejny profesor specjalizujący się w problematyce polskiej pojawił się w Pradze dopiero po prawie 60 latach, w związku z czym cały ciężar nauczania spadł na lektorów, którymi w tym początkowym okresie byli kolejno: Josef Kolář (1830–1910) – tłumacz m.in. dzieł Mickiewicza, Adolf Černý (1864–1952) – szczególnie zasłużony na polu zbliżenia czesko-polskiego – oraz Bohumil Vydra (1889–1952) – leksykograf, lektor języka czeskiego na Uniwersytecie Warszawskim. Znalazło to odbicie w powstających wówczas pomocach dydaktycznych, które w znakomitej większości mają charakter praktyczny. Z przeprowadzonych badań wynika, że do roku 1939 na ziemiach czeskich wydano ponad 40 tego rodzaju publikacji⁵. Większość z nich to mniej bądź bardziej obszerne gramatyki języka polskiego, ale ukazały się także klasyczne podręczniki, rozmówki, czytanki, słowniki czy pozycje przybliżające polskie realia. Ich autorami byli zarówno lektorzy i nauczyciele akademicy, jak i samoucy, polonofile i poligloci – jak np. František Vymazal (1841–1917) czy František Alois Hora (1838–1916) – którzy nie tylko sami uczyli się języka polskiego, lecz także często sami tworzyli metody jego nauczania⁶.

³ Kolejna napisana po czesku gramatyka języka polskiego – *Mluvnice polského jazyka podle Dobrowského* autorstwa Václava Hanki – ukazała się już w roku 1839. Była pierwszą w Czechach próbą naukowego spojrzenia na język polski. Już sam tytuł wskazuje, że zaprezentowana koncepcja gramatyki miała tak naprawdę dwóch autorów. Hanka oparł bowiem własny wywód dotyczący języka polskiego na klasyfikacji języków słowiańskich i modelu opisu struktury gramatycznej języka czeskiego stworzonych przez swego nauczyciela Josefa Dobrovskiego (1753–1829).

⁴ Wszystkie wspomniane publikacje były efektem nie tylko wiedzy i bogatych doświadczeń w nauczaniu, jakie posiadał Suchecki, lecz także jego praca w komisji do spraw tworzenia nowych pomocy dydaktycznych do nauki języka polskiego. Obie publikacje zostały wydane po raz pierwszy we Lwowie – *Wstępna gramatyka polska dla szkoły początkowej* w roku 1852, a *Zwięzła gramatyka polska. Kurs niższy i Kurs wyższy* w roku 1853.

⁵ Badania przeprowadzono w ramach projektu „Česká univerzitní polonistika do roku 1939 (od polonofilství k systematickému bádání o dějinách polského jazyka a literatury)” (Grantová agentura České republiky, 19-09017S), realizowanego w latach 2019–2022 wspólnie przez Instytut Historii Czeskiej Akademii Nauk, Instytut Sławistyki Uniwersytetu Masaryka w Brnie oraz Katedrę Studiów Środkowoeuropejskich Uniwersytetu Karola w Pradze.

⁶ Dokładne omówienie większości publikacji wydanych do 1939 roku oraz informacje na temat ich autorów zob. Baron i in. 2023: 187–246.

Do tego grona należała jedna z najbardziej zasłużonych postaci praskiej polonistyki – Iza Šaunová z domu Horowicz (1896–1960), która w latach 1930–1959 pełniła funkcję lektorki języka polskiego⁷. Pochodziła ze Lwowa, gdzie w roku 1916 rozpoczęła studia uniwersyteckie, jednak dwa lata później wyszła za mąż za czeskiego urzędnika Josefa Šauna i przeniosiła się do Pragi. Studia kontynuowała na praskim uniwersytecie i tam w roku 1926 uzyskała tytuł doktora filologii słowiańskiej. Zanim rozpoczęła współpracę z powstałą w 1923 roku Katedrą Języka i Literatury Polskiej na Uniwersytecie Karola, pracowała m.in. jako nauczycielka języka polskiego w praskich szkołach średnich. Szybko wyrosła na jedną z czołowych postaci praskiej polonistyki, choć zawsze stała trochę w cieniu pierwszego szefa katedry, również lwowianina, profesora Mariana Szykowskiego (1883–1952). Była aktywną propagatorką polskiej kultury, jako członkini Akademickiego Koła Przyjaciół Polski brała udział w organizowaniu wielu spotkań z polskimi twórcami, wykładów czy innych wydarzeń kulturalnych.

Šaunová była jednak przede wszystkim nauczycielką, która potrafiła wzbudzić w swoich uczniach żywe i długotrwałe zainteresowanie nie tylko językiem polskim, lecz także polską literaturą i kulturą. Na uwagę zasługuje jej działalność publikacyjna bezpośrednio związana z nauczaniem. Składa się na nią kilka podręczników i pomocy dydaktycznych, które nie doczekały się jeszcze opracowań. Šaunová jeszcze w czasie swojej współpracy ze szkołami średnimi została współautorką trzyczęściowej czytanki tekstów pochodzących z różnych literatur słowiańskich (1927, 1928, 1929)⁸. W publikacjach tych zaprezentowała przegląd fragmentów utworów poetyckich i prozatorskich autorów takich jak: Mickiewicz, Słowacki, Krasiński, Norwid, Asnyk, Konopnicka, Orzeszkowa, Tetmajer, Kasprówicz czy Reymont. Wybór tekstów nie był zbyt obszerny, ale reprezentatywny i przemyślany.

W roku 1930 wydała podręcznik *Polština pro každého (Polszczyzna dla każdego)*. Był to samouczek składający się z 45 lekcji, który stał się częścią serii pisemnych kursów korespondencyjnych *Domáci učení (Nauka w domu)*. Jak zauważyła w przedmowie sama autorka, publikacja, z racji swej formy i charakteru, nie wystarczała do doskonałego opanowania języka, mogła być jednak dobrym punktem wyjścia do działań zmierzających w tym celu. Praktyczny charakter zawartych w niej informacji pozwalał odbiorcy przede wszystkim na zapoznanie się z podstawami języka oraz wiadomościami dotyczącymi życia codziennego Polaków i samej Polski. Kluczem do prezentacji materiału gramatycznego był podział na części mowy. Nie brakowało także informacji dotyczących wymowy, ortografii, pisowni czy korespondencji pry-

⁷ Więcej na temat Izy Šaunovej zob. Benešová, Rusin Dybalska, Zakopalová 2013: 140–142; Urbańczyk 1960; Gierowski 2010.

⁸ Publikacje przeznaczone były odpowiednio dla I–II (część I), III–V (część II) i V–VIII (część III) klasy szkoły średniej. Obok tekstów polskich zawierały teksty rosyjskie i serbochorwackie.

watnej i służbowej. Towarzyszyły im zestawy ćwiczeń utrwalających oraz powtórzeniowych, które kursant miał odsyłać jako pracę domową swojemu nauczycielowi⁹.

Swoistym uzupełnieniem tej publikacji stała się *Mluvnice jazyka polského (Gramatyka języka polskiego)* wydana w 1934 roku jako pierwszy tom serii *Praktické učebnice slovanských jazyků (Praktyczne podręczniki do nauki języków słowiańskich)*. Podręcznik był efektem współpracy Šaunovej z wybitnym polskim slawistą Tadeuszem Lehrem-Spławińskim. Była to jedna z dwóch obcojęzycznych wersji publikacji pt. *Gramatyka języka polskiego* wydanej w roku 1927 przez T. Lehra-Spławińskiego i R. Kubińskiego¹⁰. W porównaniu z oryginałem czeska wersja zachowuje podobny układ treści, autorzy wielokrotnie powołują się też na te same przykłady i zestawienia. Przy analizie omawianego materiału widać jednak, że publikacja jest wyborem dokonany pod kątem czeskiego odbiorcy, co najprawdopodobniej było zasługą Šaunovej. Tradycyjnie pomyślany podręcznik zawierał opracowanie gramatyki języka polskiego (fonetyka, słowotwórstwo, składnia) uzupełnione przykładami z literatury pięknej. Wykład, koncentrujący się zgodnie z założeniami na języku literackim, urozmaicony został informacjami o języku potocznym oraz ciekawostkami z historii języka i etymologii. Z wyjątkiem części poświęconej wymowie brak w podręczniku tradycyjnych ćwiczeń. Publikacja doczekała się pozytywnych recenzji. W jednej z nich praski polonista profesor Karel Krejčí (1904–1979) ocenił, że podręcznik to niezwykle efekt połączenia erudycji naukowej Lehra-Spławińskiego i umiejętności pedagogicznych Šaunovej (Krejčí 1935)¹¹.

Podsumowaniem dłuгоletnich doświadczeń lektorskich Šaunovej i, jak się potem okazało, także całego jej życia zawodowego, stał się ponad 400-stronicowy podręcznik przeznaczony dla studentów szkół wyższych *Jazyk polský. Příručka pro vysoké školy (Język polski. Podręcznik akademicki)*, wydany w roku 1958. Publikację otwierają dwa wstępy. Autorem pierwszego, napisanego po polsku, jest profesor Lehr-Spławiński. Punktem wyjścia jego rozważań jest stwierdzenie o podobieństwie między językiem polskim a czeskim, dzięki któremu, jak zauważa piszący, „bezpośrednie porozumienie Czecha z Polakiem bez żadnego nawet uprzedniego przygotowania nie natrafia na większe trudności” (Šaunová 1958: 5). Po wymienieniu najważniejszych według niego cech gramatycznych wspólnych obu językom Lehr-Spławiński zwraca uwagę na różnice, gdyż jego zdaniem to właśnie opanowanie ich jest podstawą „prawdziwej znajomości języka”. Powołuje się przy tym na tezę profesora Miloša Weingarta (1890–1939), zgodnie z którą pełna znajomość języka

⁹ Dokładne omówienie podręcznika zob. Rusin Dybalska 2021.

¹⁰ Drugą wersję językową podręcznika – litewską – Lehr-Spławiński wydał wspólnie z lektorką języka polskiego na Uniwersytecie Witolda Wielkiego Heleną Szwejkowską (1904–1987) w roku 1935 w Kownie.

¹¹ Dokładne omówienie podręcznika zob. Rusin Dybalska 2021.

nie może obejść się bez gramatyki¹². Teza ta była m.in. reakcją na różnego rodzaju „czytające” czy „konwersacyjne” metody nauczania, królujące w ówczesnych czeskich pomocach dydaktycznych, czego efekt stanowiła jednostronność w nauczaniu języków. Zdaniem Lehra-Splawińskiego publikacja Šaunovej jest pierwszym wśród dotychczasowych czeskich publikacji podręcznikiem dwustronnym, który wyjątkowo umiejętnie łączy prezentację materiału gramatycznego z bogatym wyborem ćwiczeń praktycznych.

Teza o odmiennym charakterze publikacji potwierdza się już przy lekturze kolejnego wstępu, pisanego – tak jak cały podręcznik – po czesku, a pochodzącego od samej autorki. Pojawiają się w nim, oprócz omówienia poszczególnych części publikacji, także propozycje ich wykorzystania w praktyce. Prezentowany materiał został podzielony na 38 lekcji, z których każda składa się z 4 części, czyli kolejno: tekstu wstępnego, materiału gramatycznego, dodatkowego tekstu będącego podstawą do realizacji zagadnień konwersacyjnych oraz zestawu ćwiczeń. Każdą lekcję autorka proponuje rozłożyć na trzy godziny lekcyjne. Pierwsza z nich miałyby być poświęcona tekstowi wstępnemu oraz pojawiającemu się w nim słownictwu, analizowanemu także pod kątem określonego zagadnienia gramatycznego. Gramatyka powinna być tematem głównym kolejnej godziny, w czasie której należy wyjaśnić cały materiał i przećwiczyć go praktycznie. Z kolei tematem trzeciej godziny lekcyjnej miałyby być teksty dodatkowe i towarzyszące im ćwiczenia ustne, a także pisemne. Oprócz tego autorka zwraca uwagę na rolę dyktand oraz lekcji powtórzeniowych, które jej zdaniem powinno się przeprowadzać po realizacji określonej tworzącej całość grupy zagadnień. Warte uwagi jest również wyznaczenie celów korzystania z podręcznika. Zdaniem Šaunovej z pomocą materiału zawartego w publikacji nauczyciel pomoże uczniom: 1. opanować język oficjalny i potoczny, 2. zrozumieć przede wszystkim język utworów literackich, ale też artykułów prasowych, 3. przyswoić sobie w praktyce polszczyznę w formie mówionej i pisanej. Aczkolwiek tytuł publikacji zawęży jej grupę docelową, autorka zapewnia, że podręcznik sprawdzi się w pracy z młodzieżą szkolną, dorosłymi uczestnikami kursów językowych, a także w samodzielnej nauce.

Zagadnienia gramatyczne prezentowane w podręczniku zostały przedstawione zgodnie z porządkiem przyjmowanym w ówczesnych publikacjach tego typu. Pierwszych pięć lekcji dotyczy głosek i ich poprawnej wymowy. Poszczególne zagadnienia to: alfabet, wymowa samogłosek i spółgłosek, ich upodobnienia, uproszczenia, wymiany oraz akcent. Šaunová skupia się przede wszystkim na różnicach między polszczyzną a czeszczyzną, najwięcej miejsca poświęca przykładowo tym głoskom, których nie ma w języku czeskim (np. *ř*, *dwuznaki* czy *nosówki*). Prezentowane za-

¹² Swoje poglądy na ten temat Weingart przestawił m.in. we wstępie do *Gramatyki języka polskiego* wydanej wspólnie przez Lehra-Splawińskiego i Šaunová w 1934 roku.

gadnienia omawia kompleksowo. Przykładowo blok poświęcony alfabetowi zawiera nie tylko pełny zestaw liter, lecz także omówienie znaków diakrytycznych i informacje o tym, które z liter mogą, a które nie mogą pojawić się na początku wyrazu. Już od pierwszych lekcji¹³ treści tworzące główny przekaz są poszerzane o (umieszczane najczęściej w przypisach) dodatkowe wiadomości z zakresu gramatyki historycznej języka polskiego i czeskiego, polskiej dialektologii oraz odniesienia do innych języków, nie tylko słowiańskich¹⁴. W przypisach znajdziemy również odesłania do innych części podręcznika, w których zawarty jest materiał nawiązujący do omawianego zagadnienia. Uzupełnienia mają również formę graficzną. Wymowę głosek trudniejszych dla Czecha autorka ilustruje za pomocą rentgenogramów. Od początku pojawiają się też ćwiczenia praktyczne, na początku – kształcące umiejętność czytania, a także sprawdzające i utrwalające przekazywane wiadomości. Autorka konsekwentnie stosuje również podwójną terminologię – czeską i polską.

Kluczem do omówienia drugiego najobszerniejszego bloku, poświęconego fleksji i słowotwórstwu¹⁵, jest podział na części mowy. Autorka przyjmuje dwustopniowy typ klasyfikacji (Zagórski 1981: 105–123), dominujący w historycznych czeskich podręcznikach, tzn. przedstawia najpierw odmienne, a potem nieodmienne części mowy¹⁶. Mamy tu do czynienia z zestawem dziesięcioelementowym, w którym nie brakuje ani wykrzyknika, ani partykuły¹⁷. Autorka posługuje się również współczesną polską terminologią, co w przedwojennych publikacjach nie było jeszcze obowiązującą praktyką¹⁸. Zachowuje jednak kolejność prezentacji typową dla podręczników z lat trzydziestych – rozpoczyna od rzeczownika, po którym pojawiają się kolejno: przymiotnik, zaimek, liczebnik, czasownik, przysłówki, przyimek, spójnik, wykrzyknik i partykuła. Każda z odmiennych części mowy opisana jest według tego samego schematu zawierającego informacje o jej znaczeniu, sposobie tworzenia i szczegółach dotyczących regularnych i nieregularnych wzorów odmiany.

¹³ Zasada ta obowiązuje w całym podręczniku.

¹⁴ Patrz przykładowo informacje na temat: o pochylonego (przypis 1 na s. 20), wymowy głoski *y* w starej czeszczyźnie (przypis 2, s. 20), wymowy głoski *ř* na wschodzie Polski (s. 16), obecności nosówek nie tylko w językach słowiańskich (przypis 1, s. 21), podobieństwa między wymową polskiego *ř* a angielskiego *r* (przypis 1, s. 16) czy przyczyn powstawania upodobnień w języku polskim, czeskim i rosyjskim (s. 27).

¹⁵ Informacje na ten temat pojawiają się od lekcji 6. do lekcji 38.

¹⁶ W podręczniku Lehra-Spławińskiego i Šaunovej (1934) nadrzędny był podział na deklinację i koniugację, informacje o nieodmiennych częściach mowy pojawiały się zaś dopiero w bloku poświęconym składni.

¹⁷ Omówienie dziesięciu części mowy pojawia się w czeskich podręcznikach od połowy lat trzydziestych XX w.

¹⁸ Analiza przedwojennych czeskich podręczników wskazuje, że ich autorzy nie w pełni respektowali ustalenia dotyczące polskiej terminologii gramatycznej przyjęte na krakowskim zjeździe gramatyków w 1921 r. lub ich nie znali.

Najwięcej uwagi Šaunová poświęca rzeczownikowi i czasownikowi¹⁹. W przypadku pierwszego z nich kryterium porządkującym wszystkie zagadnienia jest rodzaj²⁰. Wzory odmiany rzeczowników rodzaju męskiego, żeńskiego i nijakiego oraz szczegółowe zestawienia końcówek zostają uzupełnione wzorami odmian rzeczowników nieregularnych (np. *dziecko, księżę, starosta, sędzia*), obcych nazw miejscowych, nazwisk oraz informacjami o *pluralia tantum* i skrótach.

Blok poświęcony czasownikowi nieco odbiega od przyjętego schematu. Po pierwsze, autorka celowo nie zachowuje jednolitości bloku. Zanim podaje szczegółowe wiadomości na temat tej części mowy, we wcześniejszych lekcjach pojawiają się wzory odmiany niektórych czasowników, a mianowicie: *być* (lekcja 6.), *czekać* (lekcja 9.), *mówić* (lekcja 10.), *wiedzieć, jeść, dać* (lekcja 17.), oraz wyjaśnienie zasad tworzenia form trybu przypuszczającego (lekcja 11.). Zdaniem Šaunovej ma to ułatwić czytanie i rozumienie tekstów oraz przykładów, pomóc w kształtowaniu sprawności mówienia oraz umożliwić uczniom wykonywanie zalecanych ćwiczeń. Kryterium organizującym prezentację form czasownika jest ich budowa – podział na formy proste i złożone (czas przyszły, czas przeszły, czas zaprzesły, tryb przypuszczający). Pierwsze z nich zostają dodatkowo rozdzielone na dwie grupy, czyli na formy powstające na bazie tematu czasu teraźniejszego (czas teraźniejszy, tryb rozkazujący, imiesłów czynny współczesny) i tematu czasu przeszłego (bezokolicznik, imiesłów czynny przeszły, imiesłów uprzedni, imiesłów bierny). Przy omawianiu podziału na koniugacje spotykamy się z kolejną autorską propozycją. Šaunová pisze, że w polskich podręcznikach do gramatyki języka polskiego przedstawia się podział czasowników na 4 koniugacje w oparciu o końcówki 1. i 2. osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego (I: -ę, -esz, II: -ę, -isz/-ysz, III: -am, -asz, IV: -em, -esz). Ponieważ jednak w podręcznikach czeskich, tak samo jak w starszych podręcznikach polskich, podstawą klasyfikacji jest forma 3. osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego, autorka decyduje się podzielić wzory odmiany czasowników według tego kryterium na 5 koniugacji (I: -é, II: -nie, III: -je, IV: -i (-y), V: -a, -e)²¹. Na każdy z wzorów odmiany składają się kolejno formy: czasu teraźniejszego, przeszłego, przyszłego, trybu roz-

¹⁹ Informacje o rzeczowniku pojawiają się od 6. do 14. lekcji, o czasowniku zaś – od 25. do 33. lekcji.

²⁰ Już na samym początku przedstawiono też nazwy i kolejność przypadków. Autorka, omawiając każdy przypadek, podaje jego czeską nazwę, jej polskie tłumaczenie, następnie polską nazwę, a na końcu łaćńską. Zwraca też uwagę na inną kolejność przypadków w języku polskim i czeskim.

²¹ W publikacji wydanej wspólnie z Lehrem-Spławińskim proponuje się podział na tylko 2 koniugacje. Głównym kryterium jest w pierwszej kolejności forma tematu czasu teraźniejszego – zmiennotematowe (I koniugacja), niezmiennotematowe (II koniugacja) – w drugiej zaś jego zakończenie w 1. os. lp. (I koniugacja: -ę, II koniugacja: -m). O podziale na klasy decyduje zakończenie tematu (I koniugacja, klasa A: -e, I koniugacja, klasa B: -i, II koniugacja, klasa A: -a, II koniugacja, klasa B: -e), a o podziale na grupy w ramach klas – zakończenie tematu czasu przeszłego.

kazującego oraz imiesłowów. Blok kończy się omówieniem czasowników nieregularnych, do których zaliczane są: *mieć, stać, bać się, spać i chcieć*.

Spośród nieodmiennych części mowy najwięcej uwagi poświęca się przysłówkowi, informacje na jego temat pojawiają się również w bloku o przymiotniku. Omówienie przymyka i spójnika podporządkowane zostaje ich funkcjom składniowym, a prezentacja wykrzykników i partykuł ogranicza się do podania wybranych przykładów i ich zastosowania w zdaniach²².

Trzeci blok zagadnień gramatycznych to opracowanie składni²³. Już sama jego obecność jest warta uwagi, gdyż autorka nie ogranicza się jedynie do kilku uwag na ten temat. Pierwsza część zawiera omówienie poszczególnych części zdania, w drugiej znajdziemy wiadomości na temat zdań złożonych współrzędnie i podrzędnie oraz ich rodzajów, zdań niepełnych, równoważników oraz szyku.

Tematem czwartego – ostatniego – bloku jest ortografia. Ujęte w nim zagadnienia dzielą się na dwie grupy. Pierwsza, zawierająca zasady pisowni wielką literą i dzielenia słów, pojawia się już w lekcji 5., drugą, w której znajdziemy zasady pisowni obcych nazw osobowych, wybranych wyrażen przyimkowych i przysłówków czy partykuły *nie*, znajdziemy w dwóch ostatnich lekcjach.

Drugą istotną częścią analizowanej publikacji są umieszczone w niej teksty. Šaunová już we wstępie dzieli je na dwie grupy – teksty wprowadzające i teksty dodatkowe. Podziałowi temu odpowiada charakter tekstów oraz funkcja, jaką mają do spełnienia. Teksty wprowadzające to w większości wybrane przez autorkę fragmenty utworów literackich znanych polskich pisarzy, takich jak np.: Sienkiewicz, Dygasiński, Żeromski, Prus, Reymont, Orzeszkowa. Znajdziemy wśród nich również twórców współczesnych, których nazwiska nie weszły do kanonu literatury, jak np.: Karolina Beylin, Maria Dynowska, Waław Sieroszewski czy Jan Wiktor.

Część omawianej grupy tekstów stanowią także aktualne teksty prasowe czy naukowe przybliżające odbiorcy współczesną Polskę, jej kulturę i historię²⁴. Ciekawostką są dwa fragmenty utworów czeskich autorów (lekcja 13., lekcja 19.). Pierwszy z nich to Alojzy Jirásek (1851–1930). Jego przetłumaczony na polski urywek ze *Starych czeskich powieści* (*Staré pověsti české*) nie tylko ma przypomnieć uczącym się historię Pragi, lecz także staje się podstawą ćwiczeń praktycznych²⁵. Drugim autorem jest Mikuláš Aleš (1852–1913), którego wspomnienia z dzieciństwa,

²² Informacje na temat poszczególnych nieodmiennych części mowy: lekcje 18. i 24. – przysłówki, lekcje 33. i 34. – przymimek, lekcja 37. – spójnik, lekcja 33. – wykrzyknik i partykuła.

²³ Wiadomości na ten temat znajdują się w lekcjach 34.–37.

²⁴ Patrz przykładowo teksty reklamujące wakacje w Polsce pochodzące z czasopisma „Płomyk” (lekcja 6.), opis popularnej warszawskiej restauracji *Pod Krokodylem* zaczerpnięty z gazety codziennej (lekcja 25.) czy fragment referatu profesora Stefana Kieniewicza na temat historii Uniwersytetu Warszawskiego (lekcja 21.).

²⁵ Odbiorca ma za zadanie przeczytać tekst, odpowiedzieć na pytania dotyczące jego treści, przetłumaczyć go oraz znaleźć w nim określone formy gramatyczne.

również w polskiej wersji językowej, stają się punktem wyjścia do próby napisania streszczenia.

Wszystkie teksty pojawiające się w bloku wstępnym opatrzone krótkimi biografiami ich autorów oraz słowniczkiem polsko-czeskim²⁶. Uzupełnieniem tej części podręcznika jest jeden z dodatków umieszczonych na końcu książki – to prawie trzydziestostronicowa czytanka, na którą składa się wybór 18 tekstów. Znajdziemy wśród nich hymn państwowy, a także poezję i prozę autorstwa np.: Mickiewicza, Słowackiego, Tuwima, Staffa, Sienkiewicza, Prusa, Dąbrowskiej, Rudnickiego czy Iłłakowiczówny.

Teksty dodatkowe to w większości teksty preparowane. Tworzą czesko-polską historię, której różne odsłony poznajemy w kolejnych jednostkach lekcyjnych. Jej główni bohaterowie to przyjaciele ze szkoły: Władysław Sokolinicki, lekarz z Jeleniej Góry, i Stanisław Dobrowolski z Warszawy. Doktor Sokolnicki przebywa na urlopie, który postanawia spędzić najpierw w Warszawie, a potem nad polskim morzem i w Zakopanem. Pod koniec urlopu wybiera się też na kongres lekarzy do Pragi. Państwo Dobrowolscy postanawiają towarzyszyć i pomagać mu w czasie wizyty w Warszawie i podróży po innych polskich miastach. Historia ta staje się pretekstem do odwiedzin w różnych miejscach (np. u krawca, w teatrze, domu towarowym, restauracji, biurze podróży, a także ministerstwie edukacji), co pozwala wprowadzić określony tematycznie zasób słów. Dialogi i towarzyszące im opisy przybliżają odbiorcy również aktualne realia opisywanych miejsc oraz życie we współczesnej Polsce²⁷.

Blok tekstów dodatkowych ma różnorodny charakter. Autorka umieszcza tu też teksty informacyjne, prasowe, bajki, przysłowia, zagadki czy anegdoty²⁸ mające przyczynić się do zwiększenia kompetencji poznawczych i kulturowych odbiorcy.

Bardzo istotną część analizowanego podręcznika stanowią ćwiczenia praktyczne. Pojawiają się one już od pierwszej lekcji i są ukierunkowane na rozwijanie różnych sprawności. Początkowo jest to poprawna wymowa, której udoskonalaniu mają służyć przede wszystkim głośne ćwiczenia czytania – począwszy od pojedynczych słów, poprzez zdania aż do całych tekstów – czy pamięciowe opanowywanie tekstów. Funkcję pomocniczą pełnią tu zarówno opisy wymowy, przedstawiające położenie poszczególnych narządów mowy, ich graficzne zobrazowanie, jak i porównania z innymi językami. Od pierwszych lekcji pojawiają się również ćwiczenia sprawdzające rozumienie tekstu – w formie udzielania odpowiedzi na pytania oraz

²⁶ Od lekcji 17. autorka umieszcza w słowniczkach wyjaśnienia tylko trudniejszych słów i wyrażen znajdujących się w tekstach.

²⁷ Przykładowo z fragmentów referatu dr. Sokolinickiego przygotowanego na kongres w Pradze poznajemy sposoby zwalczania niektórych chorób w Polsce (lekcja 31.), a list do jego praskiego kolegi dr. Václava Hroníka jest jednocześnie dwudniowym planem zwiedzania polskiej stolicy (lekcja 35. i 36.).

²⁸ Patrz przykładowo teksty: informujący o otwarciu Czechosłowackiego Ośrodka Kulturalnego w Warszawie zaczerpnięty z „Przeglądu Kulturalnego” (lekcja 24.), przybliżający ustrój Polski i kompetencje poszczególnych organów państwa (lekcja 38.) czy opisujący granice Polski (lekcja 3.).

przekładu na języki czeski i polski²⁹. Warto dodać, że odnoszą się one nie tylko do tekstów wstępnych czy dodatkowych, lecz także do wykładu z gramatyki. W drugiej części kursu zadaniem odbiorcy jest już samodzielne tworzenie pytań. Pierwsze poznawane słowa i wyrażenia stają się też punktem wyjścia do tworzenia własnych wypowiedzi ustnych i pisemnych. Początkowo są to pojedyncze zdania, często budowane w oparciu o wzory, ale z czasem rozrastają się do dłuższych wypowiedzi takich jak list, streszczenie, opowiadanie, charakterystyka osoby, opis miejsca. Dodatkowe utrudnienie stanowi z góry określona tematyka tekstu (np. charakterystyka matki, opis własnej dzielnicy, list do przyjaciela na temat polskich tańców) czy też formy gramatyczne, których należy użyć (np. opowiadanie w czasie przeszłym, z perspektywy określonej osoby). Jeśli chodzi o wypowiedzi ustne, zdecydowanie dominuje odpowiadanie na pytania i tworzenie pytań, które w drugiej części kursu mają charakter otwarty. Równie bogaty jest zestaw ćwiczeń utrwalających materiał gramatyczny. Należą do niego: wskazywanie określonych form, przepisywanie, odmiana, dryle, uzupełnianie tekstu wy kropkowanego całymi formami lub tylko końcówkami, substytucja gramatyczna i transformacje. Bardzo ważne są również ćwiczenia powtórzeniowe, które najczęściej odnoszą się właśnie do wiadomości z gramatyki.

Wszystkie opisywane zadania praktyczne najczęściej tworzą rozszerzające się z czasem zestawy, dla których punktem wyjścia jest określony tekst³⁰.

Integralną część analizowanego podręcznika stanowią dodatki, w których można znaleźć informacje odnoszące się bezpośrednio do zasadniczej części publikacji, poszerzające jej treść lub ułatwiające orientację w niej. Oprócz wspomnianej wyżej czytanki są to:

- alfabetyczny spis 104 czasowników, które zdaniem autorki mogą sprawiać Czechom trudności³¹ (w tabelce umieszczone zostały formy: 1. i 2. os. czasu teraźniejszego, 2. os. trybu rozkazującego, 3. os. czasu przeszłego i imiesłów bierny),
- lista zagadnień gramatycznych omówionych w podręczniku wraz z numerami odpowiednich stron,
- lista najważniejszych skrótów używanych w Polsce,
- klucz do bloku pisemnych ćwiczeń praktycznych, w którym znajdziemy polskie tłumaczenia wszystkich czeskich tekstów pojawiających się w ćwiczeniach przekładowych,

²⁹ Zdarza się, że ćwiczenia tego typu zyskują jeszcze swoiste rozszerzenie. Przykładowo w lekcji 12. ćwiczenie polega nie tylko na przetłumaczeniu na język czeski polskich przysłów, lecz także na znalezieniu podobnych w języku czeskim.

³⁰ Przykładowo w lekcji 22. odbiorca ma za zadanie: przeczytać tekst, opowiedzieć go własnymi słowami, nauczyć się na pamięć jego wybranych części i przetłumaczyć wybrane fragmenty.

³¹ Do tej grupy autorka zalicza przykładowo czasowniki: *błysnąć, ciąć, dojrzeć, gnieść, leźć, miąć, nająć, pruć, stać, trzeć, woleć* czy *żąć*.

- słowniczek polsko-czeski, w którym, zgodnie z czeskim porządkiem alfabetycznym, znajdują się wszystkie wyrazy pojawiające się w tekstach umieszczonych w podręczniku (w przypadku rzeczowników zawsze podaje się formę dopełniacza liczby pojedynczej, w przypadku czasowników – formy 1. i 2. osoby liczby pojedynczej czasu teraźniejszego oraz aspekt),
- lista 63 słowników i publikacji naukowych, wśród których znajdziemy nie tylko słowniki czesko-polskie i polsko-czeskie, lecz także polsko-rosyjskie, polsko-niemieckie oraz słowniki naukowe z dziedzin takich jak technika, elektronika, filozofia, geografia, lotnictwo czy leśnictwo; oddzielną grupę tworzą publikacje na temat zasad pisowni polskiej, podręczniki do gramatyki języka polskiego oraz czasopisma językoznawcze.

Podręcznik kończy się aneksem, za którego pomocą czytelnik może na chwilę przenieść się do Polski. Aneks tworzy 21 czarno-białych zdjęć przedstawiających polskie miasta, takie jak Warszawa, Kraków, Sopot, Łódź czy Gdynia.

Aczkolwiek początki nauczania języka polskiego na ziemiach czeskich przyniosły cały szereg różnego rodzaju publikacji dydaktycznych, o żadnej z nich nie możemy powiedzieć, że miała charakter kompleksowy. Ich autorzy najczęściej wybierali określone zagadnienia, na których się koncentrowali, i rzadko decydowali się na bardziej całościowe spojrzenie nie tylko na język polski, lecz także na proces jego nauczania. Wpływało na to wiele czynników – począwszy od umiejętności i doświadczeń samych autorów, poprzez grupę docelową, do której skierowana była pomoc dydaktyczna, aż po aktualne zapotrzebowanie społeczne na dany typ publikacji. Należy też pamiętać, że mówimy o początkach, które, mimo wszystkich niedostatków, można uznać za bardzo solidną podstawę. Na tym tle wyjątkowe znaczenie zyskują autorzy, którym jako pierwszym udało się spojrzeć na proces nauczania całościowo, z uwzględnieniem jego strony nie tylko teoretycznej, lecz także praktycznej, a nawet metodologicznej. Należy do nich bez wątpienia Iza Šaunova.

Analizowana publikacja jest przede wszystkim obrazem epoki, w której powstała. Dotyczy to głównie przedstawianych treści. Zgodnie z tendencją obecną już w podręcznikach przedwojennych zagadnienia gramatyczne koncentrują się na wymowie, słowotwórstwie połączonym z fleksją, składni i pisowni. Warto jednak zauważyć, że dwóm ostatnim blokom zagadnień Šaunová poświęca już zdecydowanie więcej miejsca – przy składni pojawiają się informacje nie tylko o rodzajach zdań, lecz także o ich poszczególnych częściach, z kolei problematyka związana z pisownią wyraźnie wykracza poza zasady użycia wielkich liter czy pisowni obcych nazw osobowych.

Tak jak we wcześniejszych publikacjach, klucz do omówienia najobszerniejszej grupy zagadnień stanowią części mowy z wyraźnym podziałem na odmienne i nieodmienne. Przy odmiennych najbardziej problematyczny jest opis czasownika. Autorka, przedstawiając podział na koniugacje przyjęty w aktualnych polskich gramatykach, decyduje się ostatecznie na kryterium przyjmowane w podręcznikach cze-

skich, co jej zdaniem pozwoli odbiorcy na skuteczniejsze opanowanie zasad odmiany. Jednocześnie ma świadomość, że czasownik jest niezbędny do tworzenia najprostszych wypowiedzi, zanim więc szczegółowo omawia związane z nim zagadnienia, zapoznaje odbiorcę z kilkoma jej zdaniem najpotrzebniejszymi czasownikami.

Obraz epoki to również określone elementy systemu charakterystyczne dla aktualnego etapu rozwoju języka. W analizowanej publikacji znajdziemy jeszcze przykładowo czas zaprzeszły, autorka informuje jednak, że odbiorca spotka się z nim już tylko wyjątkowo, jedynie w literaturze. Spotkamy też nieliczne przykłady starszej terminologii, np.: *odstównik* (rzeczownik odczasownikowy), *wyrazek* (partykuła), *przedmiot* (dopełnienie).

Rok wydania podręcznika oznacza obecność w nim elementów niezbędnych z punktu widzenia panującej wówczas ideologii. Trzeba jednak przyznać, że Šaunová radzi sobie z tym obowiązkiem bardzo umiejętnie. Co prawda już we wstępie odbiorca może przeczytać, że znajomość języka polskiego otwiera szerokie perspektywy na przyszłość i przyczynia się do pogłębiania współpracy nie tylko polsko-czeskiej, lecz także polsko-czesko-radzieckiej; w wyborze tekstów, zaraz po hymnie państwowym, pojawia się zaś tekst *Międzynarodówki* i wiersz *Czerwony sztandar* Bolesława Czerwieńskiego, pozostałe elementy nawiązujące do zasad ustroju socjalistycznego nie są jednak ani tak liczne, ani tak widoczne.

Biorąc pod uwagę fakt, że z początkami refleksji naukowej nad specyfiką nauczania języka polskiego jako obcego mamy do czynienia dopiero w latach 60. XX w. (Miodunka 2016: 21–22), analizowana publikacja jest z jednej strony swoistym podsumowaniem tzw. okresu przednaukowego, z drugiej zaś – propozycją nowego spojrzenia na dany proces. Jeśli chodzi o pierwszą z wymienionych perspektyw, w podręczniku Šaunovej znajdziemy elementy zarówno metody gramatyczno-tłumaczeniowej (sprawność czytania ze zrozumieniem i tłumaczenia tekstów z języka obcego, nacisk na opanowanie gramatyki i słownictwa), interlinearnej (wyjście od tekstu pisanego, literackiego do żywej mowy, przekład, porównywanie tłumaczenia z oryginałem, pamięciowe opanowanie tekstu, próby samodzielnego mówienia), jak i pogładowej (korzystanie z pomocy naukowych – obrazek, model, tabela; włączenie w tok nauki języka ojczyźnego).

Wartość analizowanego podręcznika oraz jego przewaga nad dotychczasowymi czeskimi publikacjami tego typu polega przede wszystkim na wyjątkowo umiejętnym i konsekwentnym łączeniu teorii z praktyką. Autorka widzi potrzebę nie tylko odpowiedniego wyboru i przedstawienia materiału, lecz także konieczność jego przeciwnienia, utrwalenia i poszerzenia. Jeśli chodzi o dobór konkretnych treści, Šaunová proponuje nowe podejście. Wbrew tendencji dominującej w czeskich podręcznikach akcentuje w pierwszej kolejności nie podobieństwa między językiem polskim a czeskim, które, zgodnie z powszechnie panującą opinią, miały pomóc w szybkim

opanowaniu języka, ale różnice. To one są jej zdaniem największą przeszkodą dla Czechów, szczególnie tych dopiero zaczynających się uczyć języka polskiego.

Šaunová jako jedna z nielicznych zdaje sobie sprawę, jak duże znaczenie ma właściwy sposób pracy z uczniem, co przejawia się przede wszystkim w propozycji określonych ram metodologicznych – wyznaczeniu celów, podziale materiału w ramach poszczególnych jednostek lekcyjnych, różnorodności metod nauczania. Przekazywane informacje już na wstępie zyskują swój status ważności – to, co najważniejsze, zostaje umieszczone w tekście głównym, wiadomości dodatkowe otrzymują formę uwag wyróżnionych graficznie bądź przypisów. Równie istotne jest wzajemne powiązanie prezentowanych treści, nie tylko w ramach proponowanych przez autorkę bloków tematycznych, lecz także pomiędzy nimi. Šaunová dostrzega także wagę odpowiedniego kontaktu między obiema stronami procesu nauczania, czego przejawem staje się swoisty dialog, który już od początku prowadzi z odbiorcą. Pyta go o jego postępy w nauce, zwraca uwagę na ważne informacje, prosi o dodatkowe działania, udziela rad. Sprzyja to zarówno budowaniu odpowiedniej atmosfery, jak i wzajemnemu zbliżeniu i zaufaniu³².

Bogactwo materiałów zawartych w analizowanej publikacji sprawia, że jest ona nie tylko gramatyką języka polskiego, lecz także czytanką, antologią tekstów literackich, podręcznikiem do gramatyki historycznej i polskich realiów oraz słownikiem. O jej wartości świadczy również fakt, że wybrane fragmenty mogłyby być z powodzeniem wykorzystywane w dzisiejszej dydaktyce.

Brneński polonista Jarmil Pelikán (1928–2017) określił podręcznik Šaunovej jako „szczytowe osiągnięcie wśród dotychczasowych wydawnictw tego typu” (Pelikán 1960: 156) i nie ma w tym stwierdzeniu wiele przesady. Szkoda, że o losie tak ważnej publikacji zdecydowała niesprzyjająca doba, w jakiej się ona ukazała. I chociaż od tego czasu wydano jeszcze kilka podręczników do nauki języka polskiego skierowanych do Czechów, już żaden z nich nie miał tak przemyślanego i kompleksowego charakteru.

Bibliografia

- Baron, R., Madecki, R., Rusin Dybalska, R. a kolektiv. 2023. *Česká (a slovenská) univerzitní polonistika do roku 1939. Od polonofilství k systematickému bádání o dějinách polského jazyka a literatury*. Praha: Nakladatelství lidové noviny.
- Benešová, M., Rusin Dybalska, R., Zakopalová, L. 2013. *90 let pražské polonistiky – dějiny a současnost / 90 lat praskiej polonistyki – historia i współczesność*. Praha: Karolinum.
- Beringer, A., Šaunová, I., Zpěvak, F. 1927. *Dodatek k čítankám pro nižší třídy středních škol (ruské, srbskochorvatské a polské texty)*. Praha: Státní nakladatelství.

³² Szczególną rolę i formę element ten zyskuje w wydanym przez autorkę samouczku.

- Beringer, A., Šaunová, I., Zpěvak, F. 1928. *Dodatek k čítankám pro nižší třídy středních škol (ruské, srbskochorvatské a polské texty)*. Praha: Státní nakladatelství.
- Vydra B., 1928. *Současné Polsko*. Praha: Vesmír.
- Beringer, A., Šaunová, I., Zpěvak, F. 1929. *Čítanka srbskochorvatských, ruských a polských textů*. Praha: Státní nakladatelství.
- Gierowski, P. 2010. *Szaunowa Iza*. W: *Polski słownik biograficzny*, red. A. Romanowski, z. 193, s. 161–162. Warszawa – Kraków: Polska Akademia Nauk.
- Krejčí, K. 1935. Recenze. *Časopis pro moderní filologii* 21, s. 217–218.
- Lehr–Splawiński, T., Šaunová, I. 1934. *Mluvnice jazyka polského*. Praha: Vesmír.
- Miodunka, W.T. 2016. *Glottodydaktyka polonistyczna. Pochodzenie – stan obecny – perspektywy*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Pelikán, J. 1960. Šaunová, Iza. Jazyk polský: příručka pro vysoké školy. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada jazykovědná* 9, s. 156–157.
- Rusin Dybalska, R. 2021. On the need for practical knowledge of Slavic languages, or pre-war Polish language textbooks for the Czechs. *Czech-Polish Historical and Pedagogical Journal* 1, s. 189–199.
- Řeháček, L. 1977. *Přehled dějin české polonistiky, zvláště na Univerzitě Karlově*. W: *Úvod do studia polonistiky II*, J. Gabielová i in., s. 123–124. Praha: Univerzita Karlova.
- Suchecki, H. 1857. *Zwięzła gramatyka polska od ces. król. Ministerstwa Oświecenia zalecona do użytku w szkołach ludowych. Kurs niższy*. Praha: F. Rohlíčka.
- Suchecki, H. 1859a. *Zwięzła gramatyka polska od ces. król. Ministerstwa Oświecenia zalecona do użytku w szkołach ludowych. Kurs wyższy*. Praha: F. Rohlíčka.
- Suchecki, H. 1859b. *Wstępna gramatyka polska dla szkoły początkowej*. Praha: F. Rohlíčka.
- Šaunová, I. 1930. *Polština pro každého*. Praha: Masarykův lidovýchovný ústav.
- Šaunová, I. 1958. *Jazyk polský. Příručka pro vysoké školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Urbańczyk, S. 1960. Šp. Iza Šaunová. *Język Polski* 4, s. 306–308.
- Zagórski, Z. 1981. *Studia nad rozwojem językoznawstwa polskiego do końca XVIII wieku do roku 1918*. Warszawa – Poznań: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Iza Šaunová – Jazyk Polský. The first comprehensive Polish textbook for Czech learners

Summary

The paper presents an excerpt from the ongoing research on teaching Polish in Czechia. Its main focus is to analyse the Polish language textbook *Jazyk polský*, published in 1958 and written by Iza Šaunová, a teacher of Polish Studies in Prague. The paper discusses the structure of the publication, its content, and the teaching methods used. The analysis of all these elements leads to the conclusion that we are dealing with the first such publication in Czechia. It was comprehensive, and even today its fragments could still be used successfully in teaching. Thus, the presented textbook and its author provide insight not only into the history of teaching Polish in Czechia, but also into the Czech and Polish relations in the postwar times.

Keywords: Polish language in the Czech Republic – textbooks for learning Polish – Iza Šaunová.

Adj. Marta Falkowska